

Marek MUSIOŁ

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych, Polska

Analiza ISIS z perspektywy studiów globalnych jako nowego ujęcia badawczego w naukach społecznych

**Analysis of ISIS from the Perspective of Global Studies as a New Social Science
Research Approach**

• Abstrakt •

Artykuł wpisuje się w kontekst badań prowadzonych nad bezpieczeństwem w naukach społecznych z wykorzystaniem krytycznych koncepcji badawczych, rozwijających się w opozycji do pozytywistycznych paradygmatów, jak realizm czy liberalizm po zakończeniu zimnej wojny. Dodatkowo autor wykorzystał nowe podejście – studia globalne – do analizy skutków ekspansji tzw. Państwa Islamskiego (ISIS) na Bliskim Wschodzie i jego oddziaływania w ramach nowego terroryzmu międzynarodowego.

Celem rozważań jest ukazanie procesu formowania się studiów globalnych (ang. *Global Studies*) jako nowego ujęcia badawczego i akademickiego w naukach społecznych. Zostaną także wykazane możliwości aplikacyjne omawianego podejścia i zostanie podjęta próba analizy ISIS i percepcji tego zagrożenia terrorystycznego z perspektywy historycznej, co stanowi wartość naukową w polskiej i światowej literaturze. W ramach opracowania wykorzystane zostaną również takie metody badawcze jak metoda komparatywna i analiza jakościowa. Podstawowe pytanie brzmi: na ile studia globalne odróżniają się od innych nurtów w kontekście analizy

• Abstract •

The scientific article fits into the context of research on security within the social sciences with the use of critical research concepts, developing in opposition to positivist paradigms such as realism or liberalism after the end of the Cold War. In addition, in the article, the author puts emphasis on the methodological aspect, using a new approach – Global Studies – to the analysis of the effects of the expansion of the so-called Islamic State (ISIS) in the Middle East and its influence in the framework of new international terrorism.

The aim of the research is to present the process of formation of Global Studies as a new academic research approach in social sciences. The application possibilities of the discussed approach will also be shown and an attempt will be made to analyze ISIS and the perception of this terrorist threat from a historical perspective, which is of scientific value in both Polish and world literature. Research methods such as comparative method and qualitative analysis will also be used as part of the study. The main question is to what extent Global Studies differ from other trends in the context of analyzing security problems and provide a useful framework for the analysis.

problemów bezpieczeństwa i stanowią użyteczne ramy analizy?

Artykuł ukazuje możliwości adaptacji założeń *Global Studies* jako krytycznej i postkolonialnej perspektywy poznawczej do analizy tragicznych losów jazydów pod okupacją ISIS i roli mediów w przestrzeni internetowej, wykorzystywanych do kampanii propagandowych i rekrutacyjnych na niespotykaną skalę, jako długofalowego efektu Arabskiej Wiosny.

The article presents the possibility of adapting the assumptions of Global Studies as a critical and postcolonial cognitive perspective to the analysis of the tragic fate of the Yazidis under the occupation of ISIS and the role of the media in the Internet space, used for propaganda and recruitment campaigns on an unprecedented scale, as a long-term effect of the Arab Spring.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo; studia globalne; krytyczna i postkolonialna perspektywa poznawcza; ISIS; nauki społeczne

Keywords: security; Global Studies; critical and postcolonial cognitive perspective; ISIS; Social Sciences

Geneza, ewolucja i specyfika *Global Studies*

Po zakończeniu zimnej wojny na znaczeniu zyskały postpozytywistyczne, postkolonialne i krytyczne podejścia badawcze w naukach społecznych. W latach 80. i na początku lat 90. XX w. stały one w opozycji do tradycyjnych i pozytywistycznych nurtów, jak realizm czy liberalizm. Ich założenia sprowadzały się do krytyki dogmatycznego i państwowocentrycznego ujęcia bezpieczeństwa w wymiarze politycznym i militarnym. W ramach tej krytyki zaznaczano, że ZSRR nie uległ rozpadowi wyłącznie na skutek oddziaływania militarnego lub politycznego, lecz to czynniki gospodarcze i społeczne miały też przełożenie na rozkład bloku wschodniego. Na tym gruncie i w odpowiedzi na proces globalizacji ukształtowały się studia globalne (ang. *Global Studies*)¹.

Studia globalne zrodziły się w fazie stopniowego wzrostu znaczenia globalizacji i regionalizacji jako procesów komplementarnych i pozostających w ścisłych interakcjach i współzależnościach. Termin ten zadebiutował w słownikach w 1961 r. Do lat 80. XX w. był rzadko wykorzystywany. Do powszechnego użytku trafił w latach 90. ubiegłego stulecia. Mimo że ten sam okres przypada na wzrost znaczenia procesów globalizacji, to jednak studia globalne nie oznaczają tego samego co globalizacja. Zdaniem Manfreda B. Stegera „globalizacja odnosi się do wielowymiarowych procesów społecznych, które tworzą, mnożą, rozciągają i intensyfikują światowe współzależności i wymiany społeczne, jednocześnie wspierając u ludzi rosnącą świadomość pogłębiających się powiązań między tym, co lokalne i odległe”

¹ Oba terminy będą stosowane zamiennie z uwagi na powszechną praktykę w tym zakresie.

(Steger, 2015, s. 14). Pytaniem kluczowym dla badaczy globalizacji jest to, jak poziom lokalny uległ powiązaniu z poziomem globalnym. Według Stegera w tym kontekście do najważniejszych perspektyw w zakresie postrzegania globalizacji należą:

1. Globalizatorzy, w tym hiperglobalizatorzy i umiarkowani globalizatorzy (ang. *globalizers*, *hyperglobalizers* and *moderate globalizers*) – twierdzą, że globalizacja ma głęboko transformacyjny charakter i wprowadza nas w całkowicie nowy rozdział historii ludzkości.
2. Nonkonformiści (ang. *rejectionists*) – uważają, że globalizacja nie jest niczym nowym i w gruncie rzeczy wszystko można odnieść do w jakimś sensie transnarodowych procesów. W tym kontekście bardziej akceptowalne byłoby rozbitcie globalizacji na mniejsze obszary, łatwiejsze w zarządzaniu i bardziej adaptowalne do współczesnych realiów.
3. Sceptycy (ang. *skeptics*) – ich zdaniem wpływ globalizacji jest ograniczony, gdyż większość procesów gospodarczych ma nadal charakter narodowy.
4. Modyfikatorzy (ang. *modifiers*) – kwestionują nowość globalizacji (jednocześnie akceptują istnienie procesów i tendencji globalnych), gdyż wiele procesów gospodarczych już przed I wojną światową miało także globalny charakter, zbliżony do zmian zachodzących w XXI w. (Steger, 2015).

Studia Globalne jako obszar badawczy są zatem przede wszystkim efektem dominacji świata unilateralnego lat 90. XX w. Niniejsza koncepcja pojawiła się w związku z poszukiwaniem nowej orientacji poznawczej po zakończeniu zimnej wojny. Patricia J. Campbell, Aran MacKinnon i Christy R. Stevens twierdzą, że *Global Studies* pojawiły się w kontekście globalizacji i w odpowiedzi na nią (Campbell, MacKinnon, Stevens, 2010). Koncentrują się one na dynamice procesu globalizacji, jednak odróżniają się od studiów międzynarodowych (ang. *International Studies*) i studiów regionalnych (ang. *Regional / Area Studies*) (Devetak, Burke, George, 2014). W pewnym stopniu nawet te ostatnie zostały przekształcone w studia globalne jako nowe otwarcie na wielu uniwersytetach. Pozwoliło to naukowcom dostosować się do nowej globalnej rzeczywistości po upadku Związku Radzieckiego (Green, Szechenyi, 2017).

W tym miejscu warto również odnieść się do kluczowych pryzmatów, które oddziałują na kierunek rozwoju *Global Studies* po zakończeniu zimnej wojny. Do pryzmatów studiów globalnych determinujących ich cechy, przedmiot i obiekty odniesienia w dyskursie według Stegera (2015) należą:

1. Pryzmat globalizacji – studia globalne są nierozzerwalnie związane z pozytywnymi i negatywnymi stronami procesu globalizacji. W związku z tym do najważniejszych cech globalizacji można zaliczyć w szczególności:
 - wielowymiarowe procesy intensyfikujące stałą łączność;

Tabela 1. *Global Studies* a *International Studies* – kluczowe kategorie analityczne

<i>International Studies</i>	<i>Global Studies</i>	<i>Global Studies</i> a bezpieczeństwo
Rola państw	Podmioty państwowe i niepaństwowe (organizacje pozarządowe, transnarodowe ruchy społeczne itp.)	Rola organizacji terrorystycznych jako aktora w przedmiocie analizy wpisującego się w kontekst postępującej hybrydyzacji konfliktów międzynarodowych w XXI w.
Polityka światowa	Polityka publiczna	Zracjonalizowane i systemowe działania państw i społeczeństw wokół problemów bezpieczeństwa będących integralnym elementem sfery publicznej, np. percepcja praw człowieka jako koncepcji uniwersalnej przez państwa i społeczeństwa na Bliskim Wschodzie czy ich reakcja na politykę terroru stosowaną przez ISIS.
Dynamika siły	Współzależność	Zachodzące procesy występują we wzajemnych interakcjach i zależnościach, począwszy od lat 70. XX w. Jest to związane ze zjawiskiem kompresji czasu i przestrzeni. Jego skutki zostały podkreślone w takich koncepcjach jak <i>Global Village</i> (McLuhan, 1962) i <i>The World is Flat</i> (Friedman, 2005). Obie odwołują się do globalnych skutków zachodzących procesów od początku lat 90. McLuhan już w latach 60. XX w. dostrzegał poważne wyzwania, jakie niesie za sobą fakt, że Internet globalizuje komunikację. W kontekście bezpieczeństwa warto wskazać na takie zagadnienia jak swoboda tworzenia komórek terrorystycznych na całym świecie przez ISIS (w fazie ekspansji było ich 18) oraz regionalne i globalne skutki uzyskania dostępu przez ISIS do broni masowego rażenia (Syria i Irak).
Kluczowe znaczenie bezpieczeństwa kosztem ekonomii i kultury	Gender, ubóstwo, media, ekologia, prawa człowieka	Studia globalne w analizie problemów bezpieczeństwa ukierunkowane są na zagadnienia antropogenicznego wpływu na powstające zjawiska międzynarodowe. Stąd istotne położenie nacisku na takie sektory bezpieczeństwa jak sektor społeczny i ekologiczny oraz wymiar humanitarny. Przykładem może być krytyczna analiza roli mediów w fazie rozwoju procesów rekrutacyjnych i oddziaływania kampanii propagandowej ISIS oraz medialny efekt łamania praw człowieka przez analizowaną organizację terrorystyczną.

<i>International Studies</i>	<i>Global Studies</i>	<i>Global Studies a bezpieczeństwo</i>
Statyczna natura anarchicznej struktury systemu międzynarodowego	Łatwo adaptowalne w formie powiązania między teorią a praktyką / korelacje między światem akademickim a organizacjami politycznymi i ruchami społecznymi	Z uwagi na fakt, że studia globalne podkreślają intersubiektywną naturę badanej rzeczywistości, problemy bezpieczeństwa są w tym ujęciu dalekie o dogmatycznych i konwencjonalnych ograniczeń. Umożliwia to większą swobodę w kształtowaniu procesu badawczego przez analityka i zwiększa możliwości aplikacyjne <i>Global Studies</i>. W tym przypadku grupy badawcze składają się w większym stopniu z przedstawicieli środowisk akademickich i organizacji pozarządowych, co pozwala na bardziej kompleksową analizę badanych problemów bezpieczeństwa na wielu możliwych płaszczyznach, niedeterminowaną państwocentrycznym podejściem. Ograniczenie formułowanych przekazów do środowisk akademickich i politycznych prowadzi do powstania wyobrażeń geopolitycznych oddziałujących na światopogląd opinii publicznej, m.in. <i>Zderzenie cywilizacji</i> (Huntington, 2007) czy <i>Jihad vs. McWorld</i> (Barber, 1995). W tym miejscu wart podkreślenia jest przykład decyzji Francji o przeprowadzeniu interwencji przeciwko ISIS na Bliskim Wschodzie w 2015 r. jako odpowiedzi na atak terrorystyczny na obywateli francuskich i ich prawa.
Unilateralny lub multilateralny ład międzynarodowy z dominującą rolą państw narodowych	Globalne zarządzanie – rozwiązania instytucjonalne dotyczące rozwiązywania problemów na poziomie ponadnarodowym, którym nie są w stanie sprostać pojedyncze państwa	Studia globalne wskazują na konieczność reagowania na problemy bezpieczeństwa w kontekście zarówno mechanizmu uniwersalnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych, jak i istniejących lokalnych i regionalnych ugrupowań bezpieczeństwa, np. ONZ, Liga Państw Arabskich i poziom państw narodowych. W odpowiedzi na zagrożenie ze strony ISIS i z uwagi na słabość państw, których terytoria zostały zaanektowane przez ISIS (państwa wrażliwe w indeksie <i>Fragile States</i>, jak Syria, Irak, Libia), podjęto decyzję o zastosowaniu doktryny R2P oraz powołaniu do życia międzynarodowej koalicji chętnych. Dodatkowo działania po 2015 r. zostały wzmocnione wysiłkami na rzecz ograniczenia finansowania ISIS. W kontekście zarządzania problemami bezpieczeństwa ważną rolę odgrywa mechanizm subsydiarności, który przenosi nacisk na radzenie sobie z wyzwaniami na poziom lokalny.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Smallman, Brown, 2011; Jackson, 2016).

- powiązanie z rosnącą świadomością ludzi na temat zachodzących współzależności;
 - dynamiczne zmiany zachodzące w granicach terytoriów państwowych i lokalnych;
 - badanie przepływów, trybów, powiązań, ruchów kosztem obiektów statycznych i ustalonych układów przestrzennych (Steger, 2015).
2. Transdyscyplinarne ramy badań nad globalizacją – *Global Studies* w swojej metodologii badań czerpią źródła z różnych dyscyplin i dziedzin, takich jak socjologia, studia miejskie, nauki o polityce, geografia, ekonomia, studia regionalne, stosunki międzynarodowe, historia etc.
 3. Pryzmat przestrzenny – dynamika przestrzeni (czas) – oznacza wzajemne przenikanie się procesów deterytorializacji (wykraczanie i przenikanie tradycyjnych granic), denacjonalizacji (ograniczanie suwerenności państw narodowych, np. członkostwo w UE) i reterytorializacji (przywracanie znaczenia granic w wymiarze globalnym, np. w ujęciu coraz bardziej intensywnej konkurencji korporacji transnarodowych na rynkach globalnych).
 4. Pryzmat krytyczny – takie podejście sprowadza się do unikania eurocentrycznej i historycznej narracji mającej tendencję do prezentowania globalizacji jako linearnego procesu, który rozpoczął się na Zachodzie w latach 70. XX w. (lub w XVI w. albo w XIX w.). W tym kontekście *Global Studies* większy nacisk kładą na kreowanie i rozwój obywatelstwa globalnego (wspólnoty obywateli świata) (Steger, 2015).

Studia globalne wyodrębniły się jako nowe badania interdyscyplinarne, ściśle związane ze studiami regionalnymi i studiami międzynarodowymi, skoncentrowane na społecznych, politycznych, gospodarczych, naturalnych i kulturowych relacjach i współzależnościach, które wykraczają poza granice państw narodowych (Herren, Manning, McCarty, Middell, Vanhaute, 2014). Na corocznym spotkaniu Konsorcjum *Global Studies* w Tokio w 2008 r. wyszczególniono następujące aspekty zainteresowań badaczy studiów globalnych: bezpieczeństwo narodowe, ekonomia globalna, globalne obywatelstwo i prawa, instytucje międzynarodowe (BY-LAWS, 2008; Steger, Battersby, Siracusa, 2014a, 2014b). Na tym samym spotkaniu zostały określone następujące cechy studiów globalnych, które sprowadzają się m.in. do takich przymiotników jak: ponadnarodowe, interdyscyplinarne, multidyscyplinarne, transdyscyplinarne, współczesne i historyczne oraz postkolonialne i krytyczne (BY-LAWS, 2008; Steger, Battersby, Siracusa, 2014a, 2014b).

W kontekście ram metodologicznych studiów globalnych na szczególną uwagę zasługują następujące elementy składowe niniejszego podejścia:

1. Aktorzy: państwowi i niepaństwowi, z położeniem nacisku na sektor społeczny i pozarządowy.
2. Sektory bezpieczeństwa: społeczny, ekologiczny i humanitarny.
3. Obiekty odniesienia: gender, ubóstwo, media, ekologia, prawa człowieka, zmiany klimatu, równość szans, podział Północ *versus* Południe.
4. Natura orientacji badawczej: postkolonialna i nie-europocentryczna.

Podstawowe pytania skupiają się wokół krytycznej percepcji problemów bezpieczeństwa w ujęciu ontologicznym i epistemologicznym. *Global Studies* zbliżone są do konstruktywistycznej analizy rzeczywistości międzynarodowej. Niniejszy artykuł jest zatem próbą odpowiedzi na pytanie, na ile studia globalne odróżniają się od innych nurtów w kontekście analizy problemów bezpieczeństwa i stanowią użyteczne ramy analizy. Jego celem jest także analiza tragicznych losów jazydów pod okupacją ISIS i roli mediów w przestrzeni internetowej, wykorzystywanych do kampanii propagandowych i rekrutacyjnych na niespotykaną skalę, jako długofalowego efektu Arabskiej Wiosny. Wreszcie rewizji zostanie poddany status ISIS jako państwa poprzez analizę jego elementów konstytutywnych zgodnie z definicją Georga Jellinka.

Studia przypadku zostały skoncentrowane na sytuacji jazydów i roli mediów w procesie ekspansji ISIS na Bliskim Wschodzie, gdyż te złożone tematy były wyraźnie pomijane przez tradycyjne nurty badawcze w naukach społecznych z uwagi na specyfikę oraz aktualny charakter badanego podmiotu. Dopiero *Global Studies* pozwalają na analizę tematów wykraczających poza obszar zainteresowania aktorów państwowych, dając możliwość większej swobody kreowania przebiegu badań ze względu na intersubiektywne nastawienie do badanych problemów bezpieczeństwa. Oba studia przypadku zostały wyszczególnione świadomie z uwagi na możliwość podkreślenia wyraźnych zaniedbań aktorów państwowych i systemu międzynarodowego w kwestii zapewnienia pomocy jazydom (pogwałcenie ich podstawowych praw), jak i pominięcia w początkowej fazie kluczowej i niedostrzeganej roli mediów w procesie kształtowania się nowej organizacji terrorystycznej. Studia globalne stwarzają warunki do podjęcia krytycznej i postkolonialnej analizy omawianych zagadnień.

Na tym etapie należy odpowiedzieć na pytanie, czy ISIS było państwem, na co mogłaby wskazywać jego nazwa. W tym celu zostaną przywołane elementy konstytutywne państwa zaproponowane przez Georga Jellinka, na które składają się: terytorium, ludność i władza (Kostrubiec, 2015). Zaczynając od kwestii terytorialnych, należy podkreślić, że obszar będący w posiadaniu terrorystów został zajęty siłą przy wykorzystaniu słabości struktur państwowych Syrii i Iraku po 2011 r. na skutek Arabskiej Wiosny (ang. *Arab Spring*). Takie działania są niezgodne z prawem międzynarodowym, w szczególności z Kartą Narodów Zjednoczonych, która zakazuje

aneksji jakiegokolwiek terytorium po zakończeniu II wojny światowej. Ludność była przetrzymywana siłą przy użyciu środków terroru oraz wewnętrznie przesiedlana. Z kolei, jeśli chodzi o władzę, to ISIS sprawowało rządy w Iraku i Syrii, kierowało ministerstwami i zorganizowanym aparatem przymusu, jednak władza ta nigdy nie została uznana na arenie międzynarodowej ani w wymiarze deklaratywnym, ani konstytutywnym.

Geneza i uwarunkowania powstania ISIS jako przejaw nowego zagrożenia terrorystycznego w XXI w. i potencjalny przedmiot badań w ramach studiów globalnych

Geneza i przyczyny powstania analizowanej organizacji terrorystycznej jako problemu bezpieczeństwa będącego obszarem zainteresowania krytycznych nurtów w badaniach nad bezpieczeństwem sięgają interwencji USA w Iraku w 2003 r. To wówczas błędy amerykańskiej tymczasowej administracji spowodowały rozwój struktur Al-Ka'idy w Iraku pod kierownictwem Abu Musaba az-Zarkawiego. Co ważne, czynnikami determinującymi pojawienie się tego zagrożenia były także błędne decyzje kolejnych amerykańskich władz, poczynwszy od George'a W. Busha, kończąc na Baracku Obamie. W okresie funkcjonowania administracji Busha tymi uwarunkowaniami były m.in. trudności podczas przeprowadzania interwencji militarnej w Afganistanie, niespójność w implementacji koncepcji *rogue states* od 2002 r., słabości wdrażanej moralnej misji i wizji ładu międzynarodowego w kontekście demokracji i rządów prawa, co zostało podkreślone i skrytykowane przez realistę Hansa Morgenthaua w sześciu zasadach realizmu politycznego po II wojnie światowej (Morgenthau, 1948). Do pozostałych czynników należą także: negatywny *soft* i *hard power* – postrzeganie USA jako okupanta przez społeczeństwa państw na Bliskim Wschodzie, naruszanie praw i swobód przez żołnierzy amerykańskich, poważne nadużycia i zarzuty wobec zakontraktowanych prywatnych firm wojskowych (ang. Private Military Companies, PMCs), np. problem Blackwater.

Jednak decyzja o delegalizacji partii Baas i pozbawienie stanowisk przedstawicieli oraz członków politycznego i wojskowego establishmentu związanego z poprzednim dyktatorem Saddamem Husajnem dały podwaliny pod zainicjowaną przez Abu Musaba az-Zarkawiego krwawą wojnę sektariańską między sunnitami a szyitami w Iraku. Poziom napięcia został jedynie tymczasowo zredukowany po śmierci Abu Musaba az-Zarkawiego, który zginął w nalocie USA w 2006 r. Jego następcą został Abu Abd Allah ar-Raszid al-Baghdadi, który proklamował Islamskie Państwo w Iraku (ISI).

Po jego śmierci w 2010 r. kierownictwo nad Daesh² objął Abu Bakr al-Baghdadi. Po tym okresie niestabilna sytuacja w Iraku została spotęgowana deklaracją o wycofaniu wojsk amerykańskich, którą złożył Barack Obama. Siły USA opuściły terytorium Iraku w końcu 2011 r., co było efektem wdrożenia wytycznych porozumienia SOFA (ang. *Status of Forces Agreement*) (Dzisiów-Szuszczykiewicz, Pacuła, 2012). „Barack Obama oficjalnie potwierdził pełne wycofanie sił z tego państwa 21 października 2011 r.” (Dzisiów-Szuszczykiewicz, Pacuła, 2012).

Wydarzeniem, które odróżniało ISIS od Al-Ka’idy, było proklamowanie kalifatu islamskiego. Jednak w początkowej fazie Abu Bakr al-Baghdadi powołał do życia w 2013 r. Islamskie Państwo w Iraku i Lewancie (ISIL). W 2014 r. już jako kalif Ibrahim doprowadził do powstania islamskiego kalifatu, co ogłosił oficjalnie w Mosulu (Irak). Wówczas także przywódca tej organizacji terrorystycznej ujawnił swój wizerunek publicznie.

W 2014 r. tzw. Państwo Islamskie kontrolowało ponad 54 tys. km kw. w Syrii i Iraku (CNN, 2020). Dane Statista Research Department pokazują, że w samym Iraku w 2017 r. doszło do ponad 1900 ataków terrorystycznych, co także odzwierciedla destabilizujący wpływ ISIS na opanowane terytoria (Statista Research Department, 2020).

Po śmierci Abu Bakra al-Baghdadiego w październiku 2019 r. ISIS straciło kontrolę nad zaanektowanymi wcześniej terytoriami w Iraku i Syrii. Niemniej jednak zakrojona na szeroką skalę propaganda informacyjna, zwłaszcza w przestrzeni internetowej, spowodowała, że nadal występują liczne grupy naśladowców, powracających bojowników, samotnych wilków czy zorganizowanych komórek terrorystycznych na całym świecie, np. w Indonezji czy na Filipinach, w Somalii, Nigerii oraz w rejonie Kotliny Fergańskiej w Azji Środkowej.

W tym miejscu warto zadać pytanie, co powodowało, że ta organizacja terrorystyczna w tak szybkim tempie pozyskiwała potencjalnych zwolenników i kolejnych bojowników. Przede wszystkim tzw. Państwo Islamskie wpisywało się we współczesny kontekst zagrożeń hybrydowych. Do cech o tym stanowiących należały takie kwestie jak:

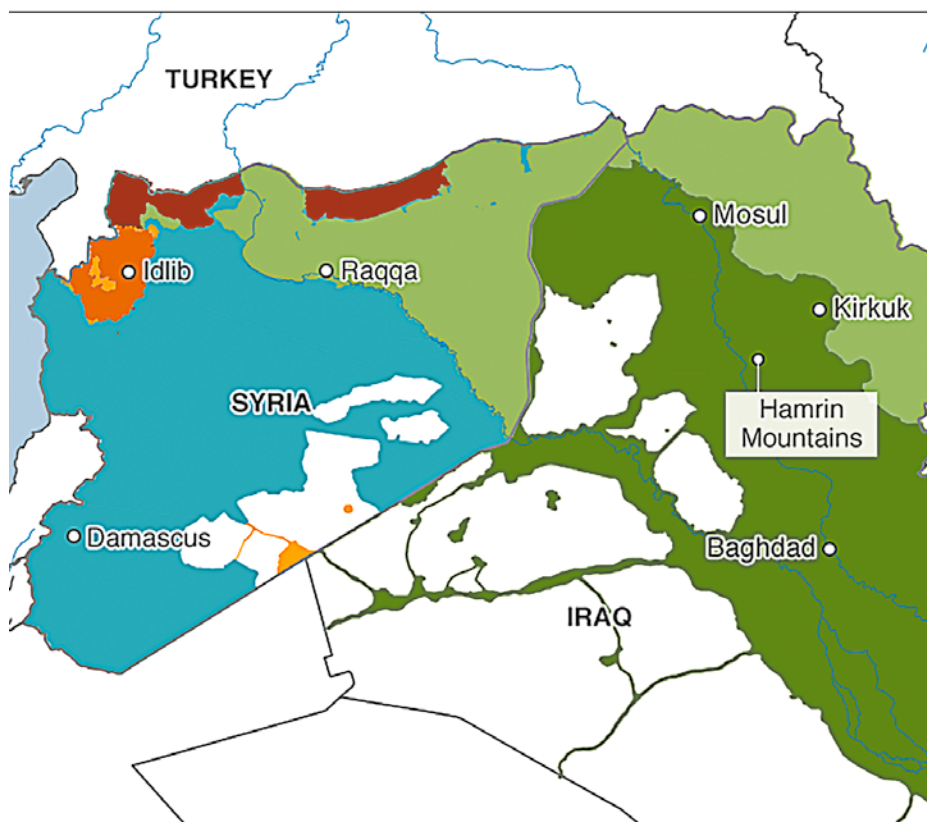
- Łączenie elementów przednowoczesnych (kalifat, broń biała, tradycyjne i historyczne formy ubioru, symbolika religijna – islam sunnicki w jego radykalnej formie) i elementów nowoczesnych, czy nawet ponowoczesnych, jak wykorzystanie przejętych i zagrabionych nowoczesnych komponentów technologii wojskowych, wykorzystanie samochodów znanych koncernów

² Tak negatywnie ISIS było określane przez administrację USA i Francji.

- motoryzacyjnych, jak marka Toyota, zastosowanie dostępnych innowacyjnych rozwiązań komunikacji i przekazu, jak Twitter, Facebook, YouTube etc.
- Stosowanie metod i technik operacyjnych – ataki na cele wojskowe i cywilne, brak regularnego frontu walki, kontrola ludności i ich ciągłe wewnętrzne przemieszczanie.

Dec 2019

■ Kurdish forces	■ Jihadist forces
■ Turkish-backed Syrian rebels and Turkish military	■ Syrian rebels
■ Iraq government	■ Syrian government

Source: Jane's Conflict Monitor, 23 December 2019

BBC

Mapa 1. Obszar ISIS – stan na grudzień 2019 r.

Źródło: (Guerin, 2019).

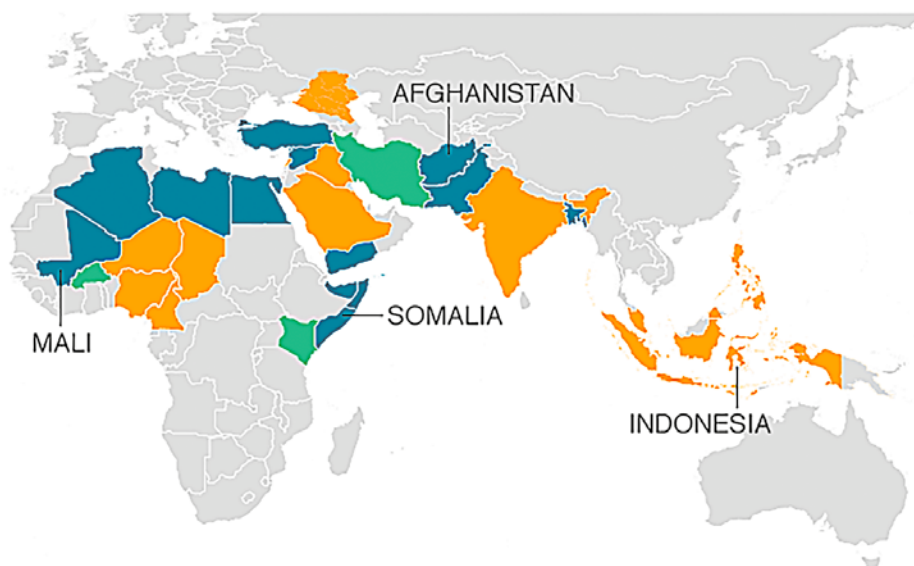
- Zastosowanie hybrydowych źródeł finansowania: handel surowcami (ropa naftowa), przemysł broni, handel ludźmi, prywatny sponsoring, handel dziełami sztuki, podatki, handel płodami rolnymi, porwania dla okupu etc. Według Samuel Laurent: „ISIS sprzedawało ropę naftową nawet o 50–60 procent taniej i czerpało z niej ok. 3 mln dolarów dziennie. [...] samo pole naftowe Al-Umar mogłoby dostarczyć 75 tysięcy baryłek dziennie” (Laurent, 2014, s. 91).

W kontekście mechanizmu rekrutacyjnego tzw. Państwa Islamskiego, stanowiącego także przejaw postępującej hybrydyzacji konfliktów na arenie międzynarodowej, Laurent wskazuje także na ustalony system wynagradzania żołnierzy, który przedstawiał się następująco:

- żołnierze syryjscy i iraccy – 250 dolarów miesięcznie;
- żołnierze z Afryki Subsaharyjskiej – 300 dolarów miesięcznie;

Islamic State group and Al-Qaeda around the world

■ Islamic State group and Al-Qaeda ■ Al-Qaeda
■ Islamic State group

*Groups are not present in all parts of the countries identified

Source: US Intelligence Community, 2018

BBC

Mapa 2. Aktywność ISIS i Al-Ka'idy na świecie

Źródło: (BBC, 2019).

- żołnierze z Maghrebu i innych krajów arabskich – 350 dolarów miesięcznie;
- żołnierze z Europy – 500 dolarów miesięcznie;
- żołnierze z kontynentu amerykańskiego – 700 dolarów miesięcznie (Laurent, 2014, s. 39).

Ten system uwydatnia przemyślaną strategię propagandową w zakresie przyciągnięcia potencjalnych zwolenników z krajów Zachodu i stworzenia układu dychotomicznego, w ramach którego obywatele z Europy i Ameryki walczą przeciwko sobie. Ponadto tacy rekruci stanowili także użyteczną broń do wykorzystania w przyszłości – w momencie planowanego powrotu do krajów pochodzenia, na co wskazywało obywatelstwo. Taka opcja mogłaby być pomocna w zakresie wzmacniania istniejących komórek terrorystycznych, tworzenia nowych komórek terrorystycznych czy przeprowadzania zamachów terrorystycznych. Potwierdzeniem tych faktów i skuteczności zaimplementowanych narzędzi są m.in. analizy oraz raporty Europolu (EU Terrorism Situation & Trend Report (Te-Sat), 2016) i Global Terrorism Index (Global Terrorism Index, 2016), które od 2015 r. wskazywały na aktywność tzw. Państwa Islamskiego w tych właśnie obszarach, w tym przede wszystkim w Europie.

Analiza ISIS – krytyczna i postkolonialna perspektywa poznawcza studiów globalnych na przykładzie wybranych studiów przypadku

Z uwagi na postkolonialny i krytyczny (nie-europocentryczny i nie-zachodni) punkt widzenia chciałbym zaprezentować dwa zagadnienia ważne dla analizy negatywnego wpływu ISIS na sytuację na Bliskim Wschodzie, tj. prawa człowieka i media. Dla *Global Studies* ISIS stanowi nowe ujęcie zagrożenia terrorystycznego, które wykracza poza ramy poznawcze dotychczas analizowanych studiów przypadku nowego terroryzmu międzynarodowego po wydarzeniach z 11 września 2001 r. Świadczą o tym odmienne systemy rekrutowania i prowadzenia kampanii propagandowych. Już same różnice między tzw. Państwem Islamskim a Al-Ka'idą jasno pokazywały, że analitycy mieli do czynienia z całkowicie nowym zjawiskiem. Zdaniem Renad Mansour z Chatham House rozbieżności te odnosiły się do trzech aspektów: postrzegania wroga, znaczenia opinii publicznej oraz ram operacyjnych.

W tym miejscu warto odnieść się do obszarów niniejszego opracowania (jako wskazanych studiów przypadku) będących przedmiotem zainteresowania badaczy studiów globalnych (Herren, Manning, McCarty, Middell, Vanhaute, 2014; Bader et al. 2013; Juergensmeyer, 2012), tj. losu jazydów i oddziaływania mediów w ramach prowadzonej kampanii propagandowej i rekrutacyjnej.

Tabela 2. Różnice między tzw. Państwem Islamskim (ISIS) a Al-Ka'ida

Kategoria porównawcza	Al-Ka'ida	ISIS
Postrzeganie wroga – kto jest naszym wrogiem?	Al-Ka'ida upatruje wroga w USA i zachodnich sojusznikach.	ISIS widzi zagrożenie w Iranie i państwach szyickich na Bliskim Wschodzie.
Znaczenie opinii publicznej – czy warto stosować politykę terroru?	Al-Ka'ida ostro sprzeciwiała się stosowanej przez ISIS polityce terroru, której skrajnym przejawem była wojna sektariańska i prześladowania innych grup społecznych, jak Kurdowie, jazydzi, chrześcijanie czy szyici. Takie działania zdaniem Al-Ka'idy prowadziły do alienacji opinii publicznej i utraty poparcia społecznego nawet wśród wyznawców islamu na Bliskim Wschodzie.	
Ramy operacyjne – w jakim okresie realizujemy nasze cele strategiczne?	Al-Ka'ida jasno podkreślała, że ustanowienie kalifatu jest przedsięwzięciem generacyjnym rozłożonym na wiele lat, dzięki czemu działania te będą skuteczne.	ISIS twierdziło, że już teraz należy powołać globalny kalifat, by następnie podejmować wysiłki na rzecz jego rozwoju (Mansour, 2020).

Źródło: (Mansour, 2017).

Sytuacja jazydów po zaanektowaniu terytoriów przez tzw. Państwo Islamskie na Bliskim Wschodzie

Jazydzi podobnie jak chrześcijanie stali się ofiarami przemocy, gwałtu oraz handlu i niewolnictwa, których dopuszczali się terroryści z tzw. Państwa Islamskiego. Ofiarami wspomnianych praktyk byli także Irakijczycy i Syryjczycy. Ofensywa przeciwko jazydom doprowadziła do exodusu ponad 400 tys. uchodźców w latach 2014–2017 (Sido, 2014). W badanym okresie z rąk ISIS śmierć poniosło ponad 5 tys. jazydów, a od 4 do 10 tys. zostało porwanych lub uwięzionych (Tachibana, Cobiella, 2014). W marcu 2016 r. USA uznały przemoc stosowaną przez ISIS wobec jazydów za ludobójstwo. Pierwszym państwem na świecie, które złożyło taką deklarację, była Armenia.

Jak pokazują powyższe dane statystyczne, działania ISIS były bezwzględne i brutalne. Celem artykułu jest wykazanie właściwości aplikacyjnych studiów globalnych do opisu i oceny współczesnych zjawisk i wydarzeń międzynarodowych oraz problemów bezpieczeństwa. Dlatego w tym miejscu warto zastosować krytyczne i postkolonialne podejście *Global Studies*, by zastanowić się, jakie czynniki sprawiły, że do tych zbrodni przeciwko ludzkości doszło. Poniższa tabela stanowi próbę zestawienia najważniejszych uwarunkowań w tym obszarze.

Jak pokazuje powyższe zestawienie, obecne filary i założenia systemu międzynarodowego, istniejącego prawa i reżimów międzynarodowych po raz kolejny dowiodły

Tabela 3. Analiza przyczyn zbrodni ISIS na jazydach – perspektywa *Global Studies*

Krytyczne ramy poznawcze studiów globalnych a zbrodnie ISIS na jazydach	
1.	Słabość prawa międzynarodowego, w tym międzynarodowego reżimu ochrony praw człowieka.
2.	Brak obowiązkowego międzynarodowego aparatu przymusu i wymiaru sprawiedliwości ułatwiającego ściganie i osądzenie zbrodni ludobójstwa czy zbrodni przeciwko ludzkości.
3.	Istniejąca dychotomia w relacjach: interwencja humanitarna (ang. <i>Responsibility to Protect</i> , R2P) a suwerenność państw narodowych, integralność terytorialna, nienaruszalność granic i nieingerowanie w wewnętrzne sprawy państw.
4.	Państwowy sponsoring organizacji terrorystycznych – Iran a ISIS i Hezbollah, Turcja a ISIS etc.
5.	Spóźniona reakcja społeczności międzynarodowej, w tym w zakresie uruchomienia R2P czy powstrzymania zdywersyfikowanych źródeł finansowania ISIS, takich jak: surowce energetyczne, porwania, handel ludźmi, handel organami, dotacje, sponsoring państwowy i prywatny, handel zagrabionymi dziełami sztuki, podatki, wymuszenia, handel płodami rolnymi etc.
6.	Skomplikowane uwarunkowania prawa do samostanowienia we współczesnych stosunkach międzynarodowych, np. jazydzi, Kurdowie itp.
7.	Ograniczone możliwości wpływu ONZ, w szczególności Rady Bezpieczeństwa Narodów Zjednoczonych i Rady Praw Człowieka.
8.	Kwestie światopoglądowe i poziom edukacji a dogmatyczne i konserwatywne ujęcie kultur i religii.
9.	Współczesne zderzenie cywilizacji a apodyktyczność i arbitralność globalnego ładu liberalnego i liberalnej demokracji.
10.	Niepowodzenia polityk asymilacyjnych w państwach Zachodu, zbyt intensywna westernizacja oraz nieadaptowalna demokracja.

Źródło: opracowanie własne.

istnienia poważnych słabości w obszarze nie tylko respektowania podstawowych praw człowieka, ale także potencjalnego ich egzekwowania. Przytoczone przykłady udowadniają, co w istocie podkreślają *Global Studies*, że kolonialne i europocentryczne podejście, przejawiające się w przywiązaniu do obowiązującego prawa międzynarodowego jako fundamentu liberalnego ładu, jest dalekie od realizacji. Nierzadko liberalne normy i instytucje stoją w wyraźnej opozycji do uwarunkowań cywilizacyjno-religijnych i zachodzących zmian w poszczególnych regionach. Porządek liberalny bez mechanizmów i środków zaradczych oraz bez przemyślanej strategii budowania pokoju po konflikcie i dostrzegania uwarunkowań kulturowych (krytyka amerykańskiego interwencjonizmu międzynarodowego) nie jest w stanie zapobiec potencjalnym zagrożeniom dla bezpieczeństwa państw oraz poszczególnych społeczeństw i społeczności. Taki krytyczny stosunek wymaga podjęcia debaty nad przyszłością liberalizmu międzynarodowego jako jedynego modelu regulowania

współczesnych stosunków międzynarodowych w oderwaniu od specyfiki cywilizacyjno-kulturowej po zakończonym procesie dekolonizacji (Ashcroft, Griffiths, Tiffin, 2003).

Rola i oddziaływanie mediów w ramach kampanii propagandowej i rekrutacyjnej prowadzonej przez tzw. Państwo Islamskie

Kolejnym badanym i istotnym aspektem niniejszego artykułu są media i ich rola w kontekście ekspansji ISIS. Tutaj przestrzeń medialna może być interpretowana zarówno w wymiarze pozytywnym (tj. rola mediów jako rzetelnego mechanizmu zwalczania przedmiotowego zagrożenia terrorystycznego), jak i negatywnym (znaczenie mediów jako instrumentu rozwoju propagandy i dezinformacji tzw. Państwa Islamskiego), co przedstawia poniższa tabela.

Powyższa tabela ukazuje trudności w zakresie oddziaływania i kontroli mediów we współczesnym świecie. Studia globalne w spektrum zainteresowania stawiają właśnie ich wpływ na rzeczywistość międzynarodową i kreowanie podstawowych

Tabela 4. Krytyczne podejście studiów globalnych do roli mediów w kontekście zwalczania zagrożenia terrorystycznego ISIS

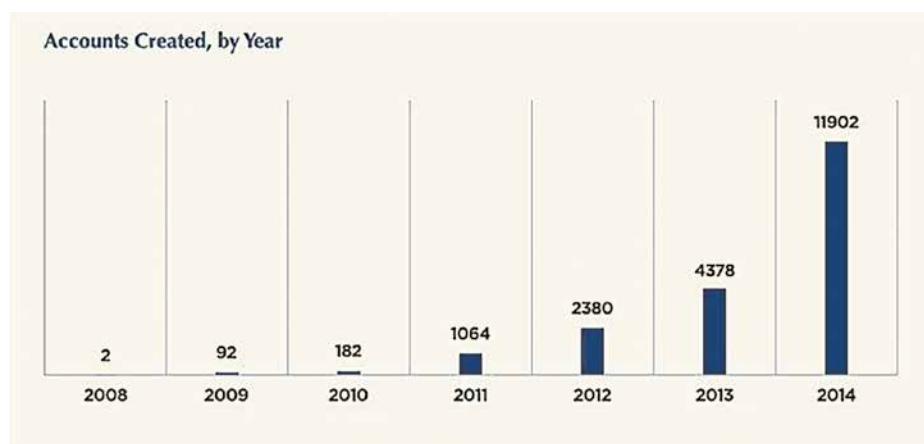
Aspekty pozytywne	Aspekty negatywne
Jednokierunkowy przekaz na temat ISIS jako organizacji terrorystycznej	Wykorzystanie Internetu wykraczającego poza kontrolowane do tej pory kierunki propagandy
Rzetelna kampania informacyjna na temat nazwy organizacji terrorystycznej, tj. ISIS, ISIL, Daesh, tzw. Państwo Islamskie, nie-państwo – nie-islamskie (Ban Ki Moon), której celem było uniknięcie procesu legitymizacji ISIS jako państwa na arenie międzynarodowej	Kreowanie negatywnego wizerunku Zachodu w układzie dychotomicznym: męczennicy islamscy a zachodni krzyżowcy (analiza treści czasopisma <i>Dabiq</i>)
Bieżące informowanie o przejawach łamania praw człowieka na obszarach kontrolowanych przez ISIS	Promowanie wzorców dżihadu i globalnego kalifatu prowadzące do naśladownictwa (przeprowadzone zamachy terrorystyczne, działalność samotnych wilków)
Analiza wprowadzanych treści w ramach kont na portalach społecznościowych	Wykorzystanie Internetu do celów rekrutacyjnych, kreowanie nowoczesnych bojowników o kalifat, dżihad 2.0 a inwestycje ISIS w obszarze <i>ITC</i>
Blokowanie kont na portalach społecznościowych zakładanych przez terrorystów lub zwolenników ISIS, np. Facebook, Twitter etc.	Manipulacja informacjami i kampania dezinformacyjna w Internecie, komunikacja elektroniczna w sieci Darknet

Źródło: opracowanie własne.

wydarzeń i zjawisk. Jak widać powyżej, media mogą wpisywać się w perspektywę zwalczania omawianego zagrożenia terrorystycznego, jak i stanowić część polityki promowania i propagowania idei globalnego kalifatu w sposób mniej lub bardziej świadomy. Arabska Wiosna udowodniła, że współczesne technologie informacyjno-komunikacyjne są poważnym czynnikiem zarówno w wymiarze informacyjnym, jak i dezinformacyjnym, wliczając w to pośredni wpływ na osłabienie reżimów politycznych na świecie. Studia globalne wskazują także na konieczność krytyki europocentrycznego i zachodniego kierunku zniekształcającego obraz rzeczywistości, który przejawia się np. w utożsamianiu terroryzmu wyłącznie ze społecznością islamską. W taki kontekst wpisywała się polityka administracji USA za rządów George'a W. Busha, który sekurytyzował islam, traktując go jako zagrożenie egzystencjalne.

ISIS było prekursorem w zakresie zmasowanej strategii wykorzystania mediów społecznościowych do celów propagandowych i rekrutacyjnych. Było to zdecydowane odejście od preferowanych przez Al-Ka'idę nośników tradycyjnych, jak prasa i telewizja (Al-Dżazira). Do przejawów wdrażanego przez ISIS tzw. dżihadu 2.0 można zaliczyć:

- stworzenie w 2014 r. elektronicznego czasopisma *Dabiq*, wydawanego w językach: arabskim, angielskim, niemieckim, francuskim;
- powołanie do życia własnego ośrodka medialnego – Al Hayat Media Center;
- kompleksowa kampania w zakresie wykorzystania najbardziej popularnych mediów społecznościowych, jak Facebook, Twitter, YouTube, Instagram etc.

Wykres 1. Konta stworzone przez ISIS na Twitterze w latach 2008–2014

Źródło: (Berger, Morgan, 2015).

Tylko w 2015 r. zarejestrowano ok. 46–90 tys. kont na Twitterze, które opowiadały się za ISIS lub były prowadzone przez zwolenników tej grupy (Berger, Morgan, 2015). W 2015 r. odnotowano 125 tys. zlikwidowanych kont ISIS, a w 2016 r. już 325 tys. kont na Twitterze.

Analizowany wykres pokazuje gwałtowny wzrost aktywności zwolenników i naśladowców tzw. Państwa Islamskiego w okresie 2008–2014. W 2008 r. stworzono 2 konta na Twitterze, a w 2014 r. były to już 11 902 konta w ramach tej platformy mediów społecznościowych. Powyższe dane obrazują niemoc i bierność niniejszego kanału informacji, który został bezwzględnie wykorzystany przez terrorystów w procesie rekrutacji i propagandy na szeroką skalę. Sytuacja w mediach społecznościowych radykalnie zmieniła się na niekorzyść ISIS dopiero po zamachach terrorystycznych we Francji w 2015 r.

Podsumowanie

Artykuł obrazuje konsekwentną strategię poszukiwania nowych ujęć badawczych oraz nowych orientacji akademickich, których celem jest uzyskanie odpowiedzi na wiele pytań pojawiających się w dobie globalizacji. Studia globalne uformowały się na gruncie procesu globalizacji i stanowią krytyczne, postkolonialne i nie-europocentryczne podejście do opisu, analizy i oceny otaczającej nas rzeczywistości międzynarodowej. Są niewątpliwie podejściem alternatywnym wobec istniejących tradycyjnych i państwowcentrycznych podejść teoretycznych, jak realizm czy liberalizm. Jak pokazały powyższe wnioski, *Global Studies* mogą zostać skutecznie zaaplikowane do analizy współczesnych i historycznych zjawisk międzynarodowych.

Global Studies stanowią transdyscyplinarne i interdyscyplinarne ujęcie, traktujące rzeczywistość jako obraz multikulturalnego i kosmopolitycznego środowiska międzynarodowego. Przedmiotem badań stają się obiekty dostrzegające występowanie kompresji czasu i przestrzeni (zgodnie z koncepcją Thomasa Friedmana z 2005 r. – *The World is Flat*) oraz przekonanie, że niektóre problemy mogą zostać skuteczniej rozwiązane na poziomie globalnym.

Studia globalne w niektórych środowiskach akademickich ukształtowały się jako nowa orientacja po zakończeniu zimnej wojny i upadku ZSRR na gruncie takich kierunków uniwersyteckich jak studia regionalne, socjologia, historia, nauki o polityce i stosunki międzynarodowe. Są często krytyczne wobec skrajnej, liberalnej wizji rzeczywistości i ładu międzynarodowego determinowanych wzorcami kapitalistycznymi i merkantylistycznymi. Są dalekie od prymatu gospodarki nad polityką oraz pomijania kwestii społecznych i kulturowych.

Studia globalne uwzględniają w swoim spektrum aktorów państwowych i niepaństwowych (stąd wybór ISIS). Są przede wszystkim postkolonialnym, poststrukturalnym oraz w pewnym sensie konstruktywistycznym i postmodernistycznym podejściem do globalnych problemów, które często są marginalizowane przez państwa narodowe na arenie międzynarodowej, jak: prawa człowieka, gender, pozycja kobiet, współczesna rola mediów (media społecznościowe i džihad 2.0), zmiany klimatu, ochrona środowiska naturalnego, zrównoważony rozwój, migracje, rozwarstwienie społeczne i ubóstwo, prawa mniejszości (prześladowania jazydów przez ISIS).

W kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego wybrane studia przypadku i ich krytyczna analiza z wykorzystaniem założeń i warsztatu studiów globalnych, czyli los jazydów pod panowaniem tzw. Państwa Islamskiego oraz rola mediów w procesie ograniczania i/lub stymulowania rozwoju tego zagrożenia terrorystycznego, podkreślają, jak poważne wyzwania stoją obecnie przed globalnymi i liberalnymi instytucjami i reżimami, uwydatniają istniejące luki w prawie międzynarodowym i słabości uniwersalnego systemu bezpieczeństwa zbiorowego Narodów Zjednoczonych. Niewątpliwie oba analizowane przypadki wpisują się w postępujący proces globalizacji po zakończeniu zimnej wojny.

Bibliografia:

- Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (2003). *The Post-Colonial Studies Reader*. London–New York: Routledge.
- Bader, L., et al. (2013). University of Graz and Other Eighteen Universities' Curricula for Global Studies: Comparisons and Improvements. W: L. Grinin et al. (red.). *Globalistics and Globalization Studies: Theories, Research & Teaching* (ss. 348–384). Volgograd: Uchitel' Publishing House.
- Barber, B. (1995). *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*. New York: Times Books.
- BBC. (2019). *IS 'caliphate' defeated but jihadist group remains a threat*, 23 March. Pobrane z: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-45547595>.
- Berger, J.M., Morgan, J. (2015). *The ISIS Twitter census: Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter*, The Brookings Institution. Pobrane z: <https://www.brookings.edu/research/the-isis-twitter-census-defining-and-describing-the-population-of-isis-supporters-on-twitter/>.
- BY-LAWS. (2008). Based on the consensus of members at the Tokyo meeting, May 18, 2008. The first annual meeting of the Global Studies Consortium in Tokyo in 2008. Pobrane z: <https://globalstudiesconsortium.org/meetings/>.
- Campbell, P.J., MacKinnon, A., Stevens, C.R. (2010). *An Introduction to Global Studies*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

- CNN. (2020). *ISIS Fast Facts*, CNN Editorial Research. Pobrane z: <https://edition.cnn.com/2014/08/08/world/isis-fast-facts/index.html>.
- Devetak, R., Burke, A., George, J. (2014). *An Introduction to International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Dzisiów-Szuszczkiewicz, A., Pacuła, P. (2012). *Konsekwencje i wnioski związane z zakończeniem obecności sił USA w Iraku*. Warszawa: Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.
- EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT). (2016). Haga: Europol.
- Fragile States Index. (2020). The Fund for Peace. Pobrane z: <https://fragilestatesindex.org/data/>.
- Friedman, Th. (2005). *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-first Century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Global Terrorism Index. (2016). *Measuring and understanding the impact of terrorism*, Institute for Economics and Peace. Pobrane z: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202016_0.pdf.
- Green, M.J., Szechenyi, N. (2017). *A Global History of Twentieth Century. Legacies and Lessons from Six National Perspectives*, Center for Strategic and International Studies. Washington: Rowman and Littlefield.
- Guerin, O. (2019). *Isis in Iraq: Militants 'getting stronger again'*, BBN News. Pobrane z: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50850325>.
- Herren, M., Manning, P., McCarty, P.C., Middell, M., Vanhaute, E. (2014). *Potentials and Challenges of Global Studies for the 21st Century*. Basel: Institute for European Global Studies.
- Huntington, S.P. (2007). *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, wyd. 9. Warszawa: WWL Muza.
- Jackson, R.J. (2016). *Global Politics in the 21st Century*. New York: Cambridge University Press.
- Juergensmeyer, M. (2012). Global Studies. W: H.K. Anheier, M. Juergensmeyer (red.). *Encyclopedia of Global Studies*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Kostrubiec, J. (2015). *Nauka o państwie w myśli Georga Jellinka*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Laurent, S. (2014). *Kalifat terroru. Kulisy działania Państwa Islamskiego*, przeł. E. Kaniowska. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Mansour, R. (2017). *What are the key differences between Al-Qaeda and ISIS?*, Chatham House, Academy Fellow, chathamhouse_org. Pobrane z: <https://www.instagram.com/p/BPu-BQZDfdY/>.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University of Toronto Press.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: A.A. Knopf.
- Sido, K. (2014). *4 years ago: the genocide against the Yazidis in northern Iraq*. Pobrane z: <https://www.gfbv.de/en/news/4-years-ago-the-genocide-against-the-yazidis-in-northern-iraq-august-3-2014-9323/>.
- Smallman, S., Brown, K. (2011). *Introduction to International and Global Studies*. Chapel Hill: The University of North Carolina.

- Statista Research Department. (2020). *Islamic State – Statistics & Facts*. Pobrane z: <https://www.statista.com/topics/3412/islamic-state-isis/>.
- Steger, M.B. (2015). *The Global Studies. Reader*, Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Steger, M.B., Battersby, P., Siracusa, J.M. (2014a). *The Sage Handbook of Globalization*, Vol. 1. London: Sage Publications.
- Steger, M.B., Battersby, P., Siracusa, J.M. (2014b). *The Sage Handbook of Globalization*, Vol. 2. London: Sage Publications.
- Tachibana, Y., Cobiella, K. (2014). *ISIS Terror: One Yazidi's Battle to Chronicle the Death of a People*, NBC News. Pobrane z: <https://www.nbcnews.com/storyline/isis-uncovered/isis-terror-one-yazidis-battle-chronicle-death-people-n461566>.